

Kulturminner og kulturmiljø

Oversiktsdokument til kommuneplanens samfunnsdel (2022 – 2034)

Innhold

1.0 Innledning	4
1.1 Nasjonale og regionale føringer	4
2.0 Kulturarvens rolle	5
3.0 FN's bærekraftsmål	5
4.0 Ørlands særpreg: Maktlandskap, kystkultur og naturrike jordbruksbygder	6
4.1 MAKTLANDSKAPET	7
4.2 DEN SPESIALISERTE KYSTKULTUREN.....	8
4.3 DE RIKE JORDBRUKSBYGDENE MED DE SMÅ HUSENE	9
5.0 Tilrettelagte og tilgjengelige kulturmiljøer i dag.....	10

1.0 Innledning

Dette oversiktsdokumentet gir en kort innføring i de overordnede føringene for kulturarvens rolle i samfunnsutviklingen. Hovedtrekkene for det som utgjør Ørlands særpreg gjøres rede for i kapittel 4.

Det presiseres at dette ikke representerer en samlet oversikt eller en fullgod beskrivelse av Ørlands kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap. En fullgod oversikt kan oppnås ved å utarbeide en egen kulturminneplan for Ørland kommune. Det krever en større planprosess med medvirkning og involvering av innbyggere, kartlegging og undersøkelser, mv.

1.1 Nasjonale og regionale føringer

FN's bærekraftsmål

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (2019-2023)

Meld. St. 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken

Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene 2019-2022

Riksantikvarens bystrategi

Regional plan for arealbruk 2021-2030: Bærekraftig og stedstilpasset arealpolitikk i Trøndelag

Regional plan for kulturmiljø i Trøndelag 2022-2030

Nasjonale mål i kulturmiljøpolitikken:

- *Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.*
- *Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.*
- *Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.*

Alle kommuner skal ha oversikt over sine verneverdige kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap, og prioritere et utvalg av kulturminner som skal tas vare på.

Fra Nasjonale føringer til regional og kommunal planlegging

2.0 Kulturarvens rolle

Kulturminner, kulturmiljøer og landskap er viktige ressurser. De kan være fellesgoder i lokalsamfunnet og gir steder særpreg og egenart. De kan vekke nysgjerrighet og undring hos innbyggere og besøkende, gi gode opplevelser av identitet og tilhørighet og kunnskap om historien. Slik bidrar de også til lokal utvikling og næring.

Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene 2019-2022, s. 5

Kulturarv og kulturmiljø angår alle. Kulturarven er et fellesgode som fungerer som vår kollektive hukommelse. Den gir oss grunnlag for å forstå endringer i samfunnet over lang tid, og til å forstå vår egen tid og når vi skal ta beslutninger for framtida.

De fysiske omgivelsene danner rammene om våre liv. Hvordan vi utvikler stedene har mye å si for folks helse. God forvaltning av kulturmiljøene bevarer stedenes identitet og særpreg, og bidrar til gode steder å leve og bo.

En del av menneskets identitet er knyttet til det stedet vi kommer fra og hvor vi bor. På samme måte danner kulturarv et steds eller en kommunes særpreg.

Forskning har vist at kulturminner lønner seg. Folk er villige til å betale mer for å bo i verneverdige bygg eller i nærheten av kulturminner. Som turister oppsøker vi attraksjoner. Store deler av verdiskapingen i reiselivet kan tilskrives/skyldes kulturmiljø. En landsomfattende spørreundersøkelse viser at 80 % av landets befolkning mener at kulturminner er viktige eller meget viktige for dem.

Kommunene har ansvar og myndighet til å ta vare på det som er verdt å bevare. Hva som skal tas vare på bør besluttes i gode, lokaldemokratiske prosesser der innbyggerne tas med på råd.

3.0 FN's bærekraftsmål

Bærekraftig utvikling innebærer at vi skal dekke våre behov i dag uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner kan dekke sine behov. Bærekraftsmålene ser miljømessig, sosiale og økonomisk utvikling i sammenheng. Bærekraftsmålene er universelle og gjelder for alle politikkområder, og krever helhetlig samfunnsplanlegging.

«Innsats for å verne om og sikre verdens kultur- og naturarv» er omtalt som eget delmål under bærekraftsmål nr. 11 Bærekraftige byer og samfunn. Kulturmiljø bidrar til å oppfylle flere av de andre målene også, blant annet bærekraftsmål nr. 12 om å sikre bærekraftige forbruks- og produksjonsmønstre, herunder oppnå bærekraftig forvaltning og redusere avfallsproduksjon gjennom ombruk og gjenbruk av eksisterende bygninger.

4.0 Ørlands særpreg: Maktlandskap, kystkultur og naturrike jordbruksbygder

1: Barn kikker under porten på Austråttborgen, 2: Mønstring av åfjordsbåter under kystkulturdagene i Lysøysund, 3: Gravfeltet Valseidet med fjellet Kopparn i bakgrunnen.

Noen historiske og naturgitte forhold skiller Ørland kommune fra resten av Trøndelag og danner det man kan beskrive som vår nasjonale særegenhet. Dette kan overordnet oppsummeres gjennom tre hovedfortellinger som både favner fortid og nåtid.

4.1 MAKTLANDSKAPET

At store og anseelige Mænd have, i fornum Dage, boet paa Ørelandet, det melder ei aleene Historien, men det viise ogsaa de mange her forefundne, endnu overblevne Alderdommens Levninger, samt de 3de her i Giældet beliggende Herre- eller Sædegaarde, hvilke ligge hinanden saa nær, som ellers ingensteds her Nordenfiælds.

Gerhard Schønning 1774

Fra Ørland har man i tusener av år kunnet kontrollere innseilingen til Trondheimsfjorden og skipsleia. I våre jordbruksrike kyst- og fjordbygder ble det derfor etablert et stort antall maktsentra i førkristen tid, som fra middelalderen endret status til herregårder. Av militærstrategiske hensyn ble mange av de samme områdene kraftig befestet fra slutten av 1800-tallet, under siste verdenskrig og fram til vår tid.

Denne historiske utviklingen har skapt et særpreget maktskap i deler av Ørland med stor tidsdybde og med en rik kulturarv. Denne fortellingen er under betydelig utvikling gjennom kampflybase Ørland.

Delområder og ressurser for denne fortellingen:

- Besøksenteret Porten til Trøndelag (under bygging)
- Storhaugene på Ørland
- Valseidet og Koet i Nes/Jøssund
- Herregårdslandskapene Austrått (UKL-område) , Storfosen og Tønnøl/Nes
- Det krigshistoriske landskapet fra Bjugn sentrum i øst til Storfosna og Kråkvåg i vest
- Kulturminnelandskapet på Tarva (UKL-område)
- Fosen krigshistoriske samlinger

4.2 DEN SPESIALISERTE KYSTKULTUREN

«Landet hører / for en stor Deel til Herregodset Østeraad... Fiskeriet udgjør dog saa aldeles de i Forhold til Arealet lidet talrige Indbyggerses Hovednæring, at det egentligen kan ansees beboet af blot Fiskere.»

Christen Pram 1805

Fra 1500-tallet ble de fleste bønder i Ørland gjort til leilendinger under herregårdene med langt hardere plikter og avgifter enn bønder ellers i Trøndelag. Denne ufriheten avfødte en særegen kystkultur som fortsatt lever i dag, da havet var leilendingenes eneste kilde til velstand.

Ørlands føydale historie tvang fram en spesialisering innen kunnskap om blant annet båtbyggerkunst og fiskeforedling blant det brede lag av befolkningen. Vår rike materielle og immaterielle kystkultur er en fortsatt eksisterende ressurs, som både lever gjennom kulturhistoriske lag og foreninger, og en marin industri i rivende utvikling.

Delområder og ressurser for denne fortellingen:

- Handelsstedet Uthaug
- Handelsstedene Vallersund og Vasøya
- Industristedet Lysøysund
- Kultur- og industrimiljøet fra Tinbua med Bjugn kirke til Vaskarvika
- Nothoinnan i Vallersund
- Kystkulturdagene i Vallersund/Stiftelsen Frohavet
- Kjeungen Kystlag
- Bjugn bygdatun på Mølnargården

4.3 DE RIKE JORDBRUKSBYGDENE MED DE SMÅ HUSENE

«Her som ellers er husene bare av tre. Men tre må kjøpes og fraktes hit langt borte fra. Derfor blir husene bygd små, og kanskje også mindre solide. De brukes også av den grunn lenger enn de burde. Dette faller helt tydelig i øynene, likesom den alminnelige mangelen på renslighet gjør den alminnelige fattigdommen mer synlig og ubehagelig påfallende.»

Christen Pram 1805

Helt til på 1800-tallet var de fleste innbyggerne i Ørland leilendinger eller husmenn under kommunens tre herregårder. Beskrivelser av bebyggelsen i tiden før bøndene ble selveiere forteller om et kummerlig liv og dårlig levestandard. Til tross for en ny selveiertilværelse i et rikt jordbrukslandskap, forble husene i Ørlandsbygdene små. Hele kyst-Norge var skogløst til langt inn i etterkrigstiden, og dette gjorde at tilgangen på byggematerialer var svært begrenset. Mens Trøndelag opplevde en byggeboom av storslagne trøndertun på 1800-tallet, beholdt bebyggelsen i bygdene i Ørland sitt beskjedne preg.

Arven fra føydaltida og mangelen på byggematerialer har gitt oss en lokal byggeskikk som ikke bærer med seg den rikdommen som åkrene formidler. Dette preget finner man med noen få unntak, langs fjord- og kystbygdene, i hele kommunen. Den jevne bygningsarven på Ørland er derfor mer sårbar enn det som er vanlig i andre kommuner, da de små husene er vanskelige å tilpasse til dagens behov og forventninger.

Delområder og ressurser for denne fortellingen:

- Yrjar Heimbygdslags samlinger
- Jordbruksbygdene langs kysten i kommunen

5.0 Tilrettelagte og tilgjengelige kulturmiljøer i dag

Museer

Bjugn bygdatun på Mølnargården

Stiftelsen Uthaugsgården

Yrjar Heimbygdslags samlinger på Austrått og eiendommer

Austrått fort

Fosen krigshistoriske samlinger

Austråttborgen

Arkeologiske enkeltminner

Nøkkelhaugen på Uthaug

Viklemhaugen

Storhaugen på Opphaug

Ellinghaugen på Hovde

Kulturhistoriske opplevelsesområder

Valseidet gravfelt og Koet

Skjegghaugan på Austrått

Turveiene i Austråttlandskapet

Det historiske Uthaug

Vallersund gård

